

Journal of Natural Sciences

№2
(2021)

<http://www.natsciences.jspi.uz>

<u>ТАХРИР ҲАЙЪАТИ</u>	<u>ТАХРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ</u>
<p>Бош муҳаррир – У.О.Худанов т.ф.н., доц.</p> <p>Бош муҳаррир ёрдамчиси-Д.К.Мурадова, PhD, доц.</p> <p>Масъул котиб- Д.К.Мурадова</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Худанов У – Табиий фанлар факултети декани, т.ф.н., доц. 2. Кодиров Т- к.ф.д, профессор 3. Абдурахмонов Э – к.ф.д., профессор 4. Султонов М-к.ф.д, доц 5. Рахмонкулов У-б.ф.д., проф. 6. Хакимов К –г.ф.н., доц. 7. Азимова Д- б.ф.н. 8. Мавлонов Х- б.ф.д., доц 9. Юнусова Зебо – к.ф.н., доц. 10. Гудалов М- фалсафа фанлари доктори (география фанлари бўйича) (PhD) 11. Мухаммедов О- г.ф.н., доц 12. Хамраева Н- фалсафа фанлари доктори (биология фанлари бўйича) (PhD) 13. Рашидова К- фалсафа фанлари доктори (кимё бўйича) (PhD), доц 14. Мурадова Д- фалсафа фанлари доктори (кимё фанлари бўйича) (PhD), доц
<p>Муассис-Жиззах давлат педагогика институти</p>	
<p>Журнал 4 марта чиқарилади (хар чоракда)</p>	
<p>Журналда чоп этилган маълумотлар аниқлиги ва тўғрилиги учун муаллифлар масъул</p>	
<p>Журналдан кўчиб босилганда манбаа аниқ кўрсатилиши шарт</p>	

Жиззах давлат педагогика институти Табиий фанлар факултети

Табиий фанлар-Journal of Natural Sciences-электрон журнали

[/http://www.natscience.jspi.uz](http://www.natscience.jspi.uz)

**MIRZACHO`LNING TUPROQ RESURSLARI VA ULARDAN
OQILONA FOYDALANISH MUAMMOLARI**

M.M. Kayumova

baxmal77@gmail.com

Jizzax davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tabiiy resurslardan shu jumladan Mirzacho`l tabiiy geografik rayonining tuproq resurslari va ulardan oqilona foydalanish muammolari yoritib berilgan.

**Tayanch so`zlar va iboralar:** atrof muhit, ekologik ta`lim-tarbiya, ekologik mafkura, tabiiy resurslar, tuproq melioratsiyasi, qayta sho`rlanish.

Ключевые слова: окружающая среда, экологическое образование, экологическая идеология, природные ресурсы, мелиорация почв, засоление.

Key words: environment, ecological education, ecological ideology, natural resources, soil reclamation, salinization.

Hozirgi kunda atrof-muhitni muhofaza qilish muammosi asrimizning eng muhim muammolaridan biri hisoblanadi. Bu muammo o`zining insoniyatga keltirishi mumkin bo`lgan yomon oqibatlari bo`yicha yadro halokatidan kam emas.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida “Fuqoralar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo`lishga majburdirlar” deb belgilab qo`yilgan.

Tabiatdan foydalanish va uni muhofaza qilish juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Inson Yer yuzida paydo bo`libdiki, u tabiatdan, uning unsur va boyliklaridan foydalana boshlagan. Buyuk allomalarimiz to`rt unsur: suv, tuproq, olov, havodan foydalanish, uning musaffoligini saqlash, inson organizmiga ularning ta`siri kabi masalalarni qator ilmiy asarlarida ta`kidlab o`tganlar. Xalq tabiat noz-nematlariga, daraxt, buta, o`t o`simliklar, hayvonot olami, suv, havo, tuproq, zamin, non, oziq-ovqat va boshqa shu kabilarni zo`r ehtirom bilan hurmat qilganlar.

Hozirgi kunda insoniyatni umuminsoniy qadriyatlar asosida birlashtiruvchi yangi mafkura – ekologik mafkura shakllanmoqda. Ekologik mafkura nafaqat umuminsoniy, balki tabiat va inson hayoti uchun yagona bo`lgan umumhayotiy qadriyatlarga tayanadi. Buning uchun o`quvchida ekologik ta`lim-tarbiya, ekologik ong va dunyoqarash hamda ekologik tafakkur va madaniyatni shakllantirish lozim. Ekologik madaniyat tabiatni muhofaza qilish madaniyati bo`lib, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va ekologik tizimni ongli o`zgartirish madaniyatidir.

Atrof-muhitni ifloslanishdan saqlash, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish ko'p jihatdan barkamol yoshlarning ekologik savodxonlik darajasi, ekologik madaniyatiga bog'liq. Shu jumladan Yer resurslaridan foydalanish borasida sug'orma dehqonchilikning jadallashuvi oqibatida uning sifat o'zgarishi kuzatilmoqda. Qishloq xo'jaligiga noqulay ta'sir ko'rsatayotgan qayta sho'rlanish, zax bosishi, eroziya va boshqa jarayonlar ta'sirida bo'lgan yerlar maydoni ham yildan yilga ortib bormoqda. Mirzacho'lning sug'orma dehqonchilik hududlarida vujudga kelgan ko'pgina salbiy jarayonlar yerlarni o'zlashtirish davrida, tabiiy geografik sharoit yetarli darajada ilmiy asoslanmaganligi va uzoq yillar davomida ekin maydonlarining katta qismida paxta yetishtirilganligi, mineral o'g'itlar va zaharli kimyoviy moddalardan ortiqcha foydalanilganligi, sug'orish qoidalariga rioya qilinmaganligi, kollektor-zovur tarmoqlarining talab va extiyoj darajasidan kamligi, borlari ham talab darajasida ishlamasligi kabi omillar bilan bog'liq. Sug'oriladigan yerlarning mahsuldorligini oshirish, kechayotgan va vujudga kelishi mumkin bo'lgan salbiy va tabiiy jarayonlarni bartaraf qilish uchun majmualiy geografik hamda ilmiy jihatdan asoslangan tadqiqot ishlari o'tkazish zaruratini yuzaga keltiradi.

Sug'oriladigan yerlarda vujudga keladigan tuproq-meliorativ sharoiti asosan tabiiy geografik omillarga bog'liq. Ular orasida relyef va suv oqimlari muhim ahamiyat kasb etganligi uchun, tabiiy omillarni tizimli usul nazariyasi asosida o'rganish muhimdir. Hozirgi va rejalashtirilgan sug'oriladigan maydonlarni tuzilishi ularning relyef shakillariga xos holatda joylashishi katta ahamiyatga ega. Grunt suvlari sathining ko'tarilishi sug'oriladigan yerlarda zich holda zovur tarmoqlarining qurilishiga olib keldi. Shunga qaramasdan, sizot suvlarining bug'lanishi natijasida tuproqda tuz to'planish jarayoni kuzatilmoqda. Bu hol majmualiy meliorativ tadbirlarni o'z vaqtida sifatli qilib amalga oshirishni talab etadi. Ammo bu muammo hozircha to'la-to'kis o'z yechimini topmagan, ularning hududiy jihatlarni o'rganish tabiiy shu jumladan meliorativ geografiyaning asosiy vazifalaridan biridir.

Mirzacho'l hududining meliorativ sharoitini yaxshilashga yo'naltirilgan chora tadbirlarini ishlab chiqish uchun tuproq meliorativ holatini o'rganish talab etiladi. Bu borada umumiy ilmiy va maxsus geografik yondoshuvni qo'llash lozim.

Tuproqda tuz to'planish va ikkilamchi sho'rlanish jarayonlarini faollashishiga sabab bo'luvchi maydonlar Jizzax viloyatida umumiy sug'oriladigan maydonlarning 86,4 % ni tashkil etishi olimlar tomonidan aniqlangan. Viloyatimiz sug'oriladigan yerlari grunt suvlarining sho'rlanganlik darajasi va kimyoviy tarkibiga ko'ra "Klassik" hududlardan hisoblanishidi. Kollektor – zovur suvlari mineralizatsiyasi

viloyat xo`jaliklarida 2,98 – 7,06 g/l miqdorida qayd etilgan. Jizzax viloyati tuproqlari tarkibida nitratlar miqdori o`rtachaligi aniqlangan¹.

Jizzax viloyatidagi 275,7 ming gektar sug`oriladigan ekin maydonlari turli daraja va ko`rinishdagi gidromeliorativ va sug`orish tizimlari bilan qamrab olingan. Jizzax va Sirdaryo viloyatlarida 3 mingga yaqin nazorat quduqlari bo`lib, ulardan olingan ma`lumotlar yer osti suvlari sathini hamda grunt suvlari, undan tashqari tuproqdagi sho`rlanish yo`nalishlari va intensivlik darajasini ko`rsatib turadi.

Tekislik bilan yon bag`irlar va turli relyef shakillari hamda ularning past balandlik hususiyatlari, melioratsiyaga ta`sir etuvchi omillarning majmuasini bir-biriga solishtirib bo`lmaydi. Shularni e`tiborga olib har bir omillarni melioratsiya nuqtai nazardan yoritib berish amaliy ahamiyat kasb etadi. Mirzacho`l tabiiy komplekslarini melioratsiya maqsadida o`rganish jarayoni ko`plab tabiiy omillarni jalb etishni talab etadi. Tabiiy komplekslarni meliorativ jihatdan baholashda relyef va iqlimiy sharoitlar, yer osti va yer usti suvlari, tuproq va o`simlik qoplami, tabiiy jarayonlar va xodisalar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo`lgani uchun ularni tahlil qilish dolzarb masala hisoblanadi. Hozirgi kunda sho`rlangan yerlarni sog`lomlashtirish, tuproq unumdorligi va ekinlar hosilini oshirish uchun melioratsiyaning nazariy va amaliy jabhalaridagi strategik rejalarida keskin o`zgarishlar qilish davr talabi hisoblanadi, jumladan:

➤ Sug`oriladigan zonalarda mavjud kollektor – zovur tarmoqlari va vertikal skvajinalarning texnik nosozligi va ish samaradorligining pastligi bois, hozirda vujudga kelgan gidromorf suv rejimini yarim gidromorf suv rejimi bilan almashtirish eng maqbul meliorativ rejim hisoblanib, bunda yer osti sizot suvlarining sathini “kritik” (2,5 – 3,0 m) chuqurlikdan pastda ushlab turishga qaratilgan barcha gidromeliorativ tadbirlar majmuasi o`z aksini topishi kerak;

➤ O`rtacha va kuchli sho`rlangan yerlarda g`o`za orasiga kuzgi g`alla ekishga mutloq yo`l qo`ymaslik lozim, zovurlarning 40-45 % ni kamida har 3 yilda bir marta to`liq tozalashga erishish zarur;

➤ Sug`oriladigan yerlarda yer osti suv balansini halokatli buzilishini va gurunt suvlarining keskin ko`tarilishining oldini olish uchun sug`orish tartibotlarini to`g`ri yo`lga qo`yish;

---

¹ Каюмова М.М., Системный подход в изучении мелиоративного состояния почв голодной степи "Экономика и социум" №1(80) ч.2 2021 www.iupr.ru

➤ Melioratsiya muammolarini muvaffaqiyatli hal etish uchun har bir xo`jalik, tuman, viloyatlarda sug`oriladigan ekin maydonlari har yili muntazam ko`rikdan o`tkazilishi va muntazam kuzatishlar olib borish talab etiladi;

➤ Yirik masshtabli tuproq, tuproq – meliorativ kartalari, turli kartogrammalarni tuzishda yanada tezkor usullarni ishlab chiqish, bu jarayonlarni zamonaviy texnologiyalar va kompyuterlardan (GIS texnologiyalar) foydalanish orqali yo`lga qo`yish, respublika tuproqlarining hossa va hususiyatlari to`g`risida ma`lumotlar bankini to`la yaratish kerak. Tuproqlarni va ular holatini masofadan turib kuzatish, ya`ni aerokosmik materiallardan foydalanib, aniqlash tajribasini yo`lga qo`yish zarur.

ADABIYOTLAR:

1. Abdunazarov, U., & Sabitova, N. (2020). Morphological features of buried Soils of loess formations of the prytashkent region of Uzbekistan. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
2. Abdullaev X.A “O`zbekiston tuproqlari” Toshkent 1973 yil
3. Alibekov A.L, Nishonov S.A “Tabiatni muxofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish” Toshkent “O`qituvchi” 1983 y.
4. Каюмова М.М., Системный подход в изучении мелиоративного состояния почв голодной степи "Экономика и социум" №1(80) ч.2 2021 www.iupr.ru
5. Решетов Г.Р, “Мелеорация новоосваемых почв Узбекистана” Тошкент “Мехнат” 1986 г